

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i1.1606>**П. Микуляк,**

суддя

Закарпатського окружного адміністративного суду

ПІДСТАВИ САМОКОНТРОЛЮ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Одним із конституційних принципів цивільного процесу є забезпечення права на апеляційний перегляд справи й у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України). За допомогою цього права учасників справи вищестоящі судові інстанції мають змогу перевірити обґрунтованість і законність судових рішень у цивільній справі, здійснюючи щодо суду першої інстанції судовий контроль. Проте в ряді випадків суд першої інстанції може більш оперативної й ефективно, а також із меншими затратами самостійно виправити недоліки у своїй роботі, скорегувавши власну процесуальну діяльність та / або видані ним судові акти (судові рішення, виконавчі документи тощо). Подібне явище в цивільному процесі називається самоконтролем суду першої інстанції.

Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі виступає дієвим процесуальним засобом із усунення недоліків у роботі суду під час розгляду та вирішення цивільних справ. Проте його застосування можливо не довільно, а тільки за наявності певних підстав.

Більшість науковців, які досліджували питання підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі, зводили їх виключно до судової помилки (І.М. Зайцев, Д.Д. Луспеник, Н.М. Савчин, Є.Г. Трішина). Але, на нашу думку, судовою помилкою підстава самоконтролю суду першої інстанції не обмежується. У цьому відношенні варто погодитися з Ю.О. Зайцевою,

котра ділить самоконтрольні повноваження суду на ті, що застосовуються внаслідок помилки, та ті, які застосовуються внаслідок зміни обставин, що були підставою для прийняття того чи іншого судового акта [1, с. 54–55]. З іншого боку, коло підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі не може обмежуватися тільки судовими помилками чи зміною обставин цивільної справи. Їх набагато більше. Аналіз положень ЦПК України, які описують самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, дає можливість до підстав самоконтролю як функції також віднести реалізацію учасниками справи своїх процесуальних прав, вчинення цивільних процесуальних правопорушень. Указані підстави самоконтролю суду першої інстанції раніше в теорії цивільного процесу не виокремлювалися.

Метою статі є визначення кола підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі та їх співвідношення.

Самоконтроль суду першої інстанції виступає функцією, що проявляється через застосування обширних самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Коло цих повноважень надзвичайно різноманітне. Стосовно кожного чинне законодавство передбачає неоднакові підстави їх застосування. Ними є певні юридичні факти, з наявністю яких пов'язується можливість суду першої інстанції корелювати свої акти та дії. Так, для ухвалення додаткового рішення суду ст. 270 ЦПК називає чотири підстави, чітко конкретизовані (стосовно певної позовної вимоги

не ухвалено рішення, не вирішено питання про судові витрати і т. д.). Означені підстави дають можливість застосувати таке самоконтрольне повноваження суду першої інстанції, як винесення додаткового рішення суду. За допомогою цих підстав задіяти інші самоконтрольні повноваження неможливо. Проте у вищевказаному прикладі всі підстави застосування самоконтрольних повноважень можна узагальнено звести до більш абстрактної підстави, такої як судова помилка. Вона може охоплювати багато підстав різноманітних самоконтрольних повноважень суду першої інстанції: передача цивільної справи за підсудністю при порушенні правил підсудності; закриття провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду за правилами цивільної юрисдикції; роз'яснення судового рішення; повернення до дослідження доказів із нарадчої кімнати тощо.

Цікаво те, що не вирішення судом питання про розподіл судових витрат може бути зумовлено не тільки судовою помилкою. Наприклад, сторона справи звернеться до суду із заявою до закінчення судових дебатів, що докази, які підтверджують розмір понесених нею судових витрат, вона з поважних причин подати не може, а надасть їх після проголошення судового рішення. У такому разі суд об'єктивно не може вирішити питання про судові витрати до ухвалення рішення суду, а зможе їх вирішити після ухвалення рішення по суті позовних вимог (ч. 1 ст. 246). У цьому разі підставою застосування самоконтрольних повноважень суду з винесення додаткового рішення також буде не вирішення судом питання про судові витрати, але підставою самоконтролю суду першої інстанції буде не судова помилка, а реалізація учасником справи свого процесуального права. Отже, така підстава самоконтрольних повноважень, як не вирішення судом питання про судові витрати може охоплюватися такою підставою самоконтролю суду першої інстанції, як судова помилка

або як реалізація стороною справи свого процесуального права.

Таким чином, варто розмежовувати підстави самоконтролю суду першої інстанції як функції та підстави самоконтролю суду першої інстанції як повноваження. Вони між собою співвідносяться як ціле та частина відповідно. Одна й та сама підстава самоконтрольних повноважень може охоплюватися різноманітними підставами самоконтролю суду першої інстанції як функції.

Судова помилка виступає однією з найбільш поширених підстав самоконтролю суду першої інстанції. Будь-яка помилка виступає негативним відхиленням від того стандарту поведінки, який потрібно було вчинити. Судові помилки в цивільному процесі характеризуються тим, що вони допускаються судом під час розгляду та вирішення цивільної справи, порушують установленний порядок розгляду цивільної справи і не дають можливості захистити права, свободи й інтереси тих осіб, які звернулися до суду. Судова помилка завжди показує, що у процесуальній діяльності суду стався недолік, котрий зазвичай усуває суд вищестоящої інстанції (наприклад, винесення незаконного судового рішення), а у виняткових випадках, – той суд, який допустив помилку. В останньому разі йдеться про самоконтроль суду в цивільному процесі.

Судову помилку допускає суд в особі судді, котрий розглядає цивільну справу [2, с. 15–16]. Якщо помилку допускають інші працівники суду (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді і т. д.), немає підстав говорити про існування судової помилки, оскільки вони не здійснюють правозастосовчу діяльність у суді.

Судова помилка не дає можливості досягнути мети та завдань правосуддя у судових справах. Через те, що не досягаються мета і завдання цивільного судочинства, не відбувається ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави.

Судова помилка виступає проти-правним діянням [3, с. 36]. Протиправність судової помилки виражається в тому, що суддя може порушити норми як матеріального, так і процесуального права, внаслідок чого виноситься помилкове судове рішення [4, с. 100].

Природа судової помилки передбачає існування правових засобів її усунення у процесуальному порядку [5, с. 80]. Під правовими засобами слід розуміти ті процесуальні дії, які можна застосувати для нейтралізації негативного впливу від судової помилки. Зокрема, якщо проведена судова експертиза викликає сумніви у її правильності, судом може бути призначено повторна експертиза (ч. 2 ст. 113 ЦПК).

Отже, судова помилка в цивільному процесі допускається судом в особі суддів і виступає протиправним діянням, а тому не дає можливості досягнути мети і завдань цивільного судочинства, але існують правові засоби, що допоможуть її усунути у процесуальному порядку.

На нашу думку, варто підтримати тих науковців, котрі виділяють можливість вчинення судової помилки без вини судді. Багато положень чинного цивільного процесуального законодавства наочно підтверджують таку можливість. Крім того, статус судді у цивільному процесі може цьому сприяти.

Зміна обставин справи виступає черговою підставою самоконтролю суду першої інстанції. Тривалий час у теорії цивільного процесу прояв самоконтролю суду першої інстанції пов'язували виключно із судовою помилкою, яку йому дозволяли усунути. Тим не менше, не у всіх випадках повторне вчинення судом певних процесуальних дій або скасування чи зміна судового рішення зумовлені судовою помилкою. Нерідко це має місце у зв'язку зі зміною обставин цивільної справи, як правильно зауважує Ю.О. Зайцева [1, с. 54]. Зокрема, скасування зустрічного забезпечення позову може бути проведено судом першої інстанції та відображено в резолютивній частині

судового рішення, у разі закриття провадження у справі з підстав, визначених п. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК, залишення позову без розгляду з підстав, визначених п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК, або після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі. Указані випадки, що є підставою скасування зустрічного забезпечення позову, не можна розглядати як судову помилку, оскільки вони правомірні. Тоді як ознакою судової помилки є її невідповідність нормам процесуального або матеріального права. Аналогічним чином суд скасовує заходи забезпечення позову, якщо відповідач (інша особа) за своєю ініціативою забезпечили позов шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надали гарантії банку на таку суму (ч. 4 ст. 156 ЦПК). У цій ситуації внесення коштів на депозитний рахунок суду або надання банківської гарантії міняє цивільні процесуальні відносини із забезпечення позову та зобов'язує суд анулювати задіяні ним заходи забезпечення позову. Їх скасування викликано не судовою помилкою, оскільки заходи забезпечення позову були задіяні правомірно, а зміною ситуації після застосування таких заходів.

Нерідко самоконтроль суду першої інстанції в одному й тому самому питанні може бути зумовлений судовою помилкою або зміною обставин справи. Так, суд визнає виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням, добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин (ч. 2 ст. 432 ЦПК).

Отже, зміна обставин цивільної справи виступає підставою самоконтролю суду першої інстанції, оскільки ті обставини цивільної справи, які були підставою вчинення певної процесуальної поведінки судом або винесення ним певного судового акта, змінилися.

Реагуючи на таку зміну, суд міняє свою поведінку або виданий ним судовий акт (судове рішення, виконавчий документ).

Реалізація процесуальних прав учасниками справи також виступає підставою самоконтролю суду першої інстанції. Указана підстава самоконтролю суду першої інстанції раніше в теорії цивільного процесу не виділялася, а тому необхідно здійснити її теоретичне обґрунтування.

Відповідно до ст. 42 ЦПК до складу учасників справи належать сторони, треті особи в позовному провадженні, заявник і боржник у наказному провадженні, заявники та інші заінтересовані особи в окремому провадженні, органи й особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, учасники (сторони) третейського розгляду, особи, котрі не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права й обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду. Об'єднує всіх цих осіб те, що вони володіють юридичною заінтересованістю в результатах розгляду цивільної справи, а також такий правовий статус, який дає їм можливість істотно вплинути на розгляд цивільної справи.

Аналіз процесуальних положень ЦПК України дає чудову можливість проілюструвати надзвичайно багато випадків прояву самоконтролю суду першої інстанції внаслідок реалізації учасником справи своїх процесуальних прав. Зокрема, до таких випадків прояву самоконтролю суду можна віднести: заміну одного заходу забезпечення позову іншим за клопотанням учасника справи; винесення додаткового рішення суду про розподіл судових витрат, якщо сторона докази їх несення може надати тільки після ухвалення судового рішення і з відповідною заявою звернулася до закінчення судових дебатів; скасування судового наказу за заявою боржника тощо.

У вищевказаних випадках немає прояву судової помилки або зміни

обставини справи, а проявляється принцип диспозитивності, відповідно до якого суд, реагуючи на реалізоване право учасника справи, застосовує те чи інше самоконтрольне повноваження. Наприклад, при поданні заяви про скасування судового наказу боржником суд повинен його скасувати, не перевіряючи *обґрунтованість* такої заяви (ч. 3 ст. 171 ЦПК). Без проведення такої перевірки неможливо встановити помилковість видання судового наказу. Така перевірка не проводиться, оскільки при виданні судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті (п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК).

Таким чином, слід відрізнити судову помилку чи зміну обставини справи від реалізації учасником справи своїх процесуальних прав як підстави самоконтролю суду першої інстанції. Так, звертаючись із заявою до суду про заміну одного заходу забезпечення позову іншим, учасник справи не вказує на помилковість винесеної ухвали про забезпечення позову, не вказує на зміну тих обставин, які стали підставою для забезпечення позову, а просто реалізує надане йому процесуальне право: право попросити суд змінити заходи забезпечення позову.

Невиконання учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків виступає ще однією підставою самоконтролю суду першої інстанції. Не тільки реалізація процесуальних прав, але й не виконання процесуальних обов'язків може бути підставою для самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Проте, якщо попередня підстава поширювала свою дію виключно на учасників справи, ця стосується всіх учасників цивільного процесу, а не тільки тих, котрі володіють юридичною зацікавленістю. Зокрема, окрім тих осіб, які вказані у ст. 42 ЦПК, до складу учасників процесу також належать свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, експерт із питань права

(ст. 65 ЦПК). Виокремлення указаної підстави самоконтролю суду першої інстанції в теорії цивільного процесу раніше не зустрічалося.

Аналіз цивільного процесуального законодавства дає можливість виділити такі випадки не виконання цивільних процесуальних обов'язків, які запускають механізм самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі: складення неповного або неясного висновку судового експерта, що дає можливість судді винести ухвалу про призначення додаткової експертизи (ст. 113 ЦПК); складання необгрунтованого висновку або такого, який суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, що дає можливість судді винести ухвалу про призначення повторної експертизи (ст. 113 ЦПК); невнесення учасником справи або представником у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом дає право суду скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 135 ЦПК) тощо.

Указані випадки не свідчать про вчинення судової помилки, оскільки процесуальне правопорушення було допущено не судом, а учасниками процесу. Суд, реагуючи на такі правопорушення, повинен вчинити правомірну поведінку, яка забезпечить винесення обгрунтованого (наприклад, призначення повторної експертизи) або законного (наприклад, скасування призначеної експертизи) судового рішення. Реакція суду на процесуальне правопорушення учасника процесу, а не на своє власне, істотно відрізняє цю підставу самоконтролю від судової помилки.

Механізм самоконтролю суду першої інстанції запускає невиконання

не будь-яких цивільних процесуальних обов'язків, а тільки тих, які визначені в нормі права як підстава застосування судом першої інстанції самоконтрольних повноважень.

Таким чином, окрім судової помилки та зміни обставин цивільної справи, до підстав самоконтролю суду першої інстанції слід віднести реалізацію учасником справи своїх цивільних процесуальних прав або невиконання учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків. Судова помилка можлива як у разі винної, так і безвинної поведінки судді. Зміна обставин цивільної справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції проявляється під час розгляду цивільної справи та після завершення її розгляду. Реалізація процесуальних прав як підстава самоконтролю суду першої інстанції обмежується учасниками справи, тоді як невиконання цивільних процесуальних обов'язків стосується учасників цивільного процесу.

У статті досліджено підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Автором проводиться розмежування підстав самоконтролю суду першої інстанції як функції та підстав самоконтролю суду першої інстанції як повноваження. На прикладах із положень цивільного процесуального законодавства України робиться висновок, що підстави самоконтролю суду першої інстанції як функція співвідносяться із підставами самоконтролю суду першої інстанції як повноваженнями відповідно як ціле та частина. Відзначається, що одна й та сама підстава самоконтрольних повноважень може охоплюватися різноманітними підставами самоконтролю суду першої інстанції як функції.

Автором підтримується виділення як підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі судової помилки та зміни

обставин цивільної справи. Вперше в теорії цивільного процесу до підстав самоконтролю суду першої інстанції автором пропонується віднести реалізацію учасником справи ряду цивільних процесуальних прав, а також невиконання учасником цивільного процесу деяких цивільних процесуальних обов'язків.

Вказується, що судова помилка виступає найбільш поширеною підставою самоконтролю суду першої інстанції. На підставі численних випадків із положень цивільного процесуального законодавства України аналізуються ознаки судових помилок. Автором підтримується висловлена в теорії цивільного процесу думка, за якою судова помилка в цивільному процесі може вчинитися як за винної, так і за безвинної поведінки судді.

Аргументується, що зміна обставин цивільної справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції може мати місце у процесі розгляду цивільної справи та після її вирішення. Наприклад, видужання або значне поліпшення психічного стану особи, котра була визнана недієздатною, зобов'язує суд скасувати своє рішення про визнання фізичної особи недієздатною та поновити її цивільну дієздатність.

На підставі положень ЦПК України автор наводить численні випадки, які підтверджують такі підстави самоконтролю суду першої інстанції, як реалізація учасником справи своїх процесуальних прав (заміна одного заходу забезпечення позову іншим за клопотанням учасника справи) та невиконання учасником процесу своїх процесуальних обов'язків (складення неповного або неясного висновку судового експерта, що дає можливість судді винести ухвалу про призначення додаткової експертизи).

Ключові слова: цивільний процес, суд першої інстанції, самоконтроль, підстави.

Mikulak P. The grounds of self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process

In this article has been researched the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process. The author distinguishes the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as the functions and grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as the powers. Through the examples of the provisions of the Civil Procedural Code of Ukraine are made the conclusion, that the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as a function correlate with the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as the powers respectively as a whole to a part. It is emphasized, that one and the same ground of self-control powers can be covered by the different grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as the functions.

The author supports the segregation as the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process a judicial error and change in circumstances of a civil case. For the first time in the theory of civil process to the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction the author proposes to subsume an enforcement of the civil procedural rights by participants in case, as well as nonfulfillment of some procedural obligations by a participant of civil process.

It is pointed out, that a judicial error is the most widespread ground of self-control of a court of primary jurisdiction. Having based on the multiplicity of cases from the provisions of the civil procedure legislation of Ukraine are analyzed the features of judicial errors. The author supports a point of view, that was told in the theory of civil process, that a judicial error in the civil process can be made both in the presence and in the absence of the judge's guilt.

It is reasoned, that a substitution of the circumstances of a civil case as a ground of self-control of a court of

primary jurisdiction can take place in the process of a civil case consideration and after its solution. For example, a recovery or a significant improvement of a mental condition of a person, that was declared as legally incapable, compels a court to recall its adjudgement of declared natural person's as legally incapable and restore his civil capacity.

Based on the provisions of the CPC of Ukraine, the author makes multiple examples, that confirm such grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as an enforcement of his procedural rights by a participants in case (substitution of one interim remedy to another according to a motion of a participants in case) and nonfulfillment by a trial participant of his procedural obligations (executing of incomplete or ambiguous court expert's report, that gives an opportunity for a judge to award judgement about commissioning of a supplementary expert examination).

Key words: civil process, court of primary jurisdiction, self-control, grounds.

Література

1. Зайцева Ю.А. Самоконтроль арбитражного суда первой инстанции : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2011. 207 с.
2. Савчин Н.М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.
3. Руденко Ю.М. Деятельность адвоката по выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2009. 222 с.
4. Петрухин И.Л. Причины судебных ошибок. Советское государство и право. 1970. № 5. С. 100–106.
5. Чувакова Л.А. Особенности ошибок юристов в профессиональной деятельности. Юридические записки Ярославского государственного университета. 1998. Вып. 2. С. 72–81.

